Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

RADOVI III, knj. 2.

Babić, Anto

1955

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/items/19483216-000b-4562-9449-ba3da0a5dff4

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

RADOVI

KNJIGA III

ODJELJENJE ISTORISKO-FILOLOŠKIH NAUKA

Knjiga 2

ANU BiH АНУ БиХ

SARAJEVO
1955

Anto Babić

O PITANJU FORMIRANJA SREDNJEVJEKOVNE BOSANSKE DRŽAVE

(Primljeno na sjednici Odjeljenja istorisko-filoloških nauka 11. V. 55 god.)

Odavno je s pravom konstatovano da je stariji period prošlosti Bosne do sredine XII stoljeća »najmračnije doba bosanske istorije«, što se, uostalom, jednako može reći i za druge naše zemlje u unutrašnjosti Balkanskog poluostrva toga doba. Oskudnost direktnih izvora o ovom periodu bosanske istorije morala se odraziti i u istoriografiji, koja se, tretirajući ovo doba, uglavnom ograničavala na opšte konstatacije, koje se, više ili manje, mogu odnositi na sva slovenska plemena na Balkanu toga doba, i usmjeravala se na to da ustanovi u kakvim je državno-pravnim odnosima bila bosanska teritorija ili pojedini njezini dijelovi prema susjednim slovenskim ili daljim, neslovenskim državama. Pri tome je pitanje društveno-političkog razvitka i pitanje unutrašnje vlasti kao rezultata toga razvitka i kao znaka postojanja izvjesnog državnog organizma ostalo pitanjem drugog reda te mu je u nizu konkretnijih činjenica i u naraciji događaja koji se posredno ili neposredno odnose na Bosnu davano sporedno i nedovoljno istaknuto mjesto. Ivan F. Jukić, unoseći se u prošlost ove zemlje, osjećao je postojanje nekog državno-političkog organizma u Bosni u ovim ranim stoljećima, te je, na osnovu Dukljanina i Orbinija, zaključivao da je u ovo vrijeme »Bosna imala svoje bane koji su bili podložni kraljem više rečenim (tj. prevalitanskim ili dukljanskim) al ovo podloštvo slabo je bilo dok najposlije sasvim neodbace ga i bani nezavisno stanu upravljati«[1]). Vjekoslav Klaić, pišući prvu, na naučnoj kritici osnovanu, istoriju srednjevjekovne Bosne, u otsjeku koji se odnosi na ovaj period, ograničio se na to da ustanovi pripadnost Bosne kao geografske oblasti susjednim državama Južnih Slovena u raznim istoriskim etapama ovog vremena, ali ni on, kao ni Jukić, osim konstatacije da su Bosnom u ovo vrijeme upravljali banovi, nije rekao ništa pobliže o stepenu razvitka državnog organizma u ovoj zemlji koji je ona postigla do momenta njezina stupanja u državno-pravne odnose s Ugarskom.[2]) Ova prva domaća naučna djela o srednjevjekovnoj Bosni, iako implicitno pretpostavljaju postojanje bosanske države u ono rano doba, nisu odlučno uklonila utisak kao da prava istorija Bosne i formiranje

---

[1]) Zemljopis i povjestnica Bosne. Zagreb, 1851, str. 85.
[2]) Vj. Klaić, Poviest Bosne. Zagreb, 1882, str. 42 i d.

bosanske države počinju tek sa sredinom XII stoljeća, to jest sa uspostavljanjem ugarske vrhovne vlasti i dovođenjem na vlast u Bosni bana Borića, ugarskog vazala i namjesnika. A baš takav utisak kristalizirao se u drastičnoj formi u mišljenju mađarskog istoričara Paulera koji je, raspravljajući pitanje uspostavljanja bosansko-ugarskih državno-pravnih veza tridesetih godina XII stoljeća,[3]) naročito podvukao isključivu ulogu ugarske države u počecima državnog života u Bosni. Ovaj autor kaže da Bosna još u prvoj polovini XII stoljeća nije pretstavljala neku organizovanu državu; da su još tada na njezinom teritoriju živjela pojedina srpska plemena bez stalnije međusobne veze te da su se ova plemena, »koja tada još nisu bila međusobno povezana nikakvim čvršćim državnim vezama, u trećem deceniju XII stoljeća od svoje volje potčinila kralju Ugarske, koji je zemlji oko 1137 dao odgovarajuću organizaciju i osnovao bosansku banovinu, koja se u toku vremena razvila u bosansko kraljevstvo«.[4]) U ovom zaključku sasvim je jasno izraženo shvatanje jednog, inače uglednog, mađarskog istoričara iz poslijeokupacijskog perioda o istorijskom razvitku uopšte, i o ulozi mađarske države i njezina kralja u razvitku Bosne napose. Pet stoljeća, prema ovom shvatanju, čekala su ovdje nastanjena plemena nepomično u svojim župama dok nije došao ugarski kralj da ih međusobno poveže i da im napravi državu, drugim riječima, da pokrene s mrtve tačke proces njihova razvitka i njihove istorije. Kad je N. Radojčić napisao da su »u svetskoj nauci već dugo razbijene legende o osnivačima država koji svesno i iz ničega stvaraju državu sa svim njenim složenim funkcijama«,[5]) nije, jamačno, imao u vidu Paulera i sve one koji su se za njim svjesno ili nesvjesno poveli u objašnjavanju istorijske situacije koja je prethodila uspostavljanju ugarske vrhovne vlasti u Bosni.

Paulerova ocjena ovog istorijskog perioda nije u našoj istoriografiji izazvala potrebu da se pitanju formiranja bosanske srednjevjekovne države bliže priđe i konkretnije ispita stepen i oblik društveno-političkog razvitka koji je na području Bosne bio ostvaren do momenta kada je ova zemlja stupila u bliže odnose s Ugarskom. Ljuba Jovanović obradio je rani period bosanske istorije u posebnoj raspravi[6]) i iznio nekoliko dobro osnovanih zaključaka koji su unijeli više svjetla u odnose Bosne ovog perioda prema susjednim srpskim državama Raškoj i Zeti, ali u pitanje društveno-političkog razvitka Bosne nije ulazio. Pitanje nastajanja prvih državnih organizacija kod Južnih Slovena u

---

[3]) Julius Pauler. »Wie und wann kam Bosnien an Ungarn«. Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina II, 1894.

[4]) Isto strana 162: »Es ist demnach ..... die grösste Wahrscheinlichkeit dafür, dass die in Bosnien wohnhaften damals noch durch keinen festeren staatichen Verband aneinander geknüpften serbichen Staemme im dritten Decenium des 12. Jahrhunderts sich freiwillig dem König von Ungarn unterwarfen, der dem Lande um das Jahr. 1137 eine wenigstens den damaligen Begriffen entsprechende Organisation gab, das bosnische Banat gründete welches... im Laute der Zeiten sich zum Königreiche Bosnien entwickelte«.

[5]) N. Radojčić, »Društveno i državno uređenje kod Srba u ranom srednjem veku prema Barskom rodoslovu«. Glasnik skopskog naučnog društva XV—XVI. Skoplje 1936, str. 3.

[6]) Lj. Jovanović, »O Bosni s početka VII do sredine XII veka«. Brankovo kolo, Sr. Karlovci 1900.

prvim stoljećima poslije doseljenja na Balkan ostavio je Jovanović postrani i zadovoljio se nekim opštim razmatranjima. Srpska i hrvatska plemena, prema ovom autoru, »nisu osnovala ni jedne ni više svojih država, nego su živela plemenskim, razdrobljenim životom... I tek pod uticajem geografskih prilika u novoj otadžbini, kao i pod uticajem rimsko-vizantijskog života, pa navala tuđinskih, osobito bugarskih i fruških (franačkih), nastaje stvaranje tako zvanih plemenskih država u našem narodu, upravo oblasnih političkih celina«.[7]) Nešto više pažnje posvetio je ovom pitanju, ukoliko se odnosi na Bosnu, Milan Prelog, koji je, u jednoj svojoj raspravi iz godine 1908, iz podataka Dukljanske kronike o postojanju posebnog bosanskog teritorija i posebnog vladaoca na tom teritoriju izveo opravdan zaključak o postojanju državne organizacije u ovoj zemlji prije nego što se u njoj pojavljuje ugarska vrhovna vlast.[8]) Jiriček za ovo rano doba kaže da je »Bosna imala svoju naslednu vladarsku lozu koja je, kao i vladalački rod Travunjana u X v. potčinjena bila srpskim kneževima, ali se ona u XII veku, javlja kao nezavisna od njih«.[9]) Vladimir Ćorović, u svojoj raspravi o banu Boriću, prvom poznatom vladaru Bosne pod ugarskom vrhovnom vlašću, upustio se u genealoška ispitivanja Borićeva roda ostavljajući sasvim postrani pitanje stepena razvitka državne organizacije i karaktera vlasti u Bosni prije uspostavljanja veza s Ugarskom.[10]) I u svojoj »Historiji Bosne« Ćorović zaobilazi pitanje u kakvoj je državno-političkoj formi Bosna ušla u odnose s Ugarskom te, šta više, indirektno i usvaja mišljenje Paulerovo pretpostavljajući da se bosanski teritorij u to doba raspadao na više međusobno nepovezanih župa, među kojima je, po Ćoroviću, Rama bila prva koja je priznala ugarsku vrhovnu vlast, i da je zbog toga ugarski kralj uzeo u svoju stalnu titulaturu izraz »kralj Rame« a ne »kralj Bosne«.[11]) Sasvim jasnu skicu stanja Bosne ovoga doba dao

---

[7]) Isto, str. 405.

[8]) Milan Prelog, »Studije iz bosanske povijesti«. Dvadesetdrugi izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu, 1908, str. 9.

[9]) Jireček, Istorija Srba I, Beograd, 1922, str. 88.

[10]) VI. Ćorović. »Ban Borić i njegovi potomci«. Glas Srpske akademije nauka, CLYXXII, 1940.

[11]) VI. Ćorović. Historija Bosne, Beograd 1940, str. 158. Činjenicu da se ugarski vladari nikad ne nazivaju kraljevima Bosne, nego uvijek samo kraljevima Rame Pauler također uzima kao dokaz da u Bosni, prije ugarske vrhovne vlasti, nije postojala nikakva državna organizacija. Upoređenjem mnogih ugarskih povelja on nalazi da su ugarski vladari uzimali titulu kralja samo za ona područja koja su prethodno već imala karakter država (die schon als Königreiche gelten konnten), to jest koja su već imala izvjesnu samostalnu državnu organizaciju; suprotno tome, oni nisu uzimali titulu kraljeva za one teritorije koji već ranije nisu važili kao države i nisu imali samostalne državne organizacije. U ovu drugu kategoriju teritorija spadala bi, prema Pauleru, i Bosna, koja nije ulazila u kraljevsku titulaturu zato što ranije nije bila organizovana kao država; suprotno tome, ugarski vladar naziva se »rex Ramae« zato što je Rama bila sastavni dio jedne države (tj. Dukljanske kraljevine). Ali, isti izvor — Dukljanska kronika — na koji se Pauler poziva u pogledu Rame kaže također i za Bosnu da je, barem u doba kralja Bodina, bila u sastavu Dukljanske kraljevine te je, što se te pripadnost tiče, jednako kao i Rama mogla da uđe u niz zemalja koje se spominju u kraljevskom naslovu. Zašto je tu uzeta Rama a ne Bosna dobro je objasnio Ćorović (H. B. 157—8) time što je Rama prva od župa ovog teri-

je Mihailo Dinić u svom prilogu skupnom djelu »Istorija naroda Jugoslavije«. Iz Porfirogenitova podatka o Bosni, koja u tadanjoj Srbiji pretstavlja posebnu teritorijalnu jedinicu, Dinić izvodi zaključak o postojanju izvjesnih klica posebnog državnog organizma u Bosni koji se razvijao dalje »ma da je ona i dalje povremeno potpadala pod vlast susednih jačih država... Bosna se na početku XII v. odvaja (od Zete) i postaje samostalna. Na taj način izgrađena je u njoj osnova za jednu trajniju državnu tvorevinu«.[12]) Dinić je ovdje istakao bitne momente u razvitku bosanske državnosti ali mu ni prostor ni cilj knjige u kojoj je objavio ovaj prilog nisu dopuštali da se na ovom pitanju više zadrži.

U ovom napisu pokušaćemo da damo, koliko izvori dopuštaju, sliku društveno-političkog razvitka slovenskih plemena na području kasnije bosanske države, razvitka koji je rezultirao u formiranju prvobitne bosanske države, i da odgovorimo na pitanje u kojem je obliku državne organizacije Bosna ušla u političke odnose s Ugarskom. Polazeći od prostog i očiglednog fakta da pet stoljeća života slovenskih plemena u ovoj zemlji nije moglo da ne ostavi nikakvog traga u njihovom društveno-političkom razvitku, pokušaćemo da u oskudnim izvorima koji se odnose na ovaj period bosanske istorije pronađemo elemente koji će utvrditi da je Bosna, trideseth godina XII stoljeća, ušla u međudržavne odnose s Ugarskom kao već formirana država sa određenim državnim teritorijem, sa relativno utvrđenom državnom vlašću i sa dovoljno jasnim konturama društvene diferencijacije.

I

Otsustvo sadržinom bogatijih izvora za istoriju Bosne u ranim stoljećima njezine prošlosti uslovljeno je, među ostalim, i činjenicom što se bosanska država srazmjerno kasno pojavljuje kao aktivan činilac u istoriji jugoslovenskih naroda. Sve do sredine XII stoljeća Bosna je izolovana od svih važnijih centara istoriskog zbivanja na kojima se, u širim razmjerima, vršila razmjena dobara. Iako je sa susjednim državama, Raškom, Dukljom i Hrvatskom, imala bilo neposrednih bilo posrednih teritorijalnih veza, ona je ipak bila daleko od pozornice krupnih događaja koji su se u tim zemljama odigravali u vezi s moćnijim susjednim državama pa, stoga, daleko i od kruga interesa savremenih kronografa koji bi mogao da proizvede neki bliži i puniji podatak o ovoj zemlji. Porfirogenit, govoreći o oblastima i županama koje su se nalazile na području kasnijeg bosanskog državnog teritorija, dao je relativno dosta podataka o Trebinju i Zahumlju,

---

torija došla u dodir s vlašću ugarskog kralja koja je, tri decenija ranije, bila uspostavljena u Hrvatskoj te se iz ovog pravca, preko Rame, uspostavljala zatim i nad Bosnom. Iako je moguće da je, prilikom raspadanja Dukljanske kraljevine u prvoj polovini XII stoljeća, Rama bila priključena Bosni s kojom sačinjava prirodnu geografsku cjelinu, te je kao njezin sastavni dio ušla i u titulaturu ugarskih kraljeva obilježavajući ne samo jednu župu nego, kao pars pro toto, čitavo područje Bosne. I, ako je osnovano stanovište Paulerovo, da su se ugarski vladari nazivali kraljevima samo onih zemalja koje su od ranije već imale svoju samostalnu državnu organizaciju, onda on samo dokazuje da je Bosna takovu samostalnu državnu organizaciju zaista imala.

[12]) Istorija naroda Jugoslavije I. Beograd, 1953, str. 515.

o onim oblastima, dakle, koje su se nalazile u blizini vizantijskog Dubrovnika i bile rano uvučene u krug ekonomskih i političkih interesa ovog primorskog grada. Isto tako i o zemlji primorskih Neretljana. Ali, za objašnjenje našeg problema ovi su podaci od male koristi jer ove oblasti nisu imale nikakve neposredne uloge u formiranju bosanske države pošto su u njezin sastav, u cjelini ili djelomično, ušle tek onda kada je ona bila već odavno formirana i izgrađena kao novi faktor u međudržavnim odnosima u zapadnom dijelu Balkanskog poluostrva. O oblastima i župama u unutrašnjosti koja je za interese Vizantije bila manje važna, o području na kojem se stvarno odvijao proces formiranja prvobitne bosanske države Porfirogenitovi direktni podaci kazuju mnogo manje. Bosna, iz koje je poteklo ujedinjavanje susjednih oblasti koje privredno-geografski gravitiraju prema ovom svom prirodnom središtu, samo je spomenuta kao posebna zemlja u »pokrštenoj Srbiji«, sa svoja dva grada[13]) od kojih jedan, Katera, po svoj prilici odgovara naselju Kotorac u Sarajevskom polju više Butmira[14]). Ostali, u ovom izvoru spomenuti, krajevi i mjesta koji su kasnije obuhvaćeni granicama bosanske države, nalazili su se, u Porfirogenitovo doba, van područja Bosne: Među gradovima Srbije navedeni nastanjeni grad Salenes[15] sigurno se nalazio u oblasti koja se pod imenom Soli često spominje u kasnijim bosanskim spomenicima kao sastavni dio bosanske države; u graničnom području tadanje Hrvatske pomenute su župe koje su kasnije pripale Bosni, Hlivanjska (ἡ χλεβίανα) i Pljevska (ἡ Πλέβα); u prvoj od njih nalazio se i nastanjeni grad Hlivno (τὸ χλεβένα)[16]). To su svi podaci koje Porfirogenit na ovim mjestima svoga spisa daje u ovom geografskom prostoru na kojem se između oblasti Soli s jedne, te Hlivanjske i Pljevske župe s druge strane ne spominje ni jedna od župa poznatih iz kasnijih izvora. Iz navedenih odlomaka njegova teksta ne može se ništa zaključiti o tome jesu li ovi krajevi u ma kojem obliku bili već tada povezani s Bosnom i podrazumijevali se pod njezinim imenom. Ipak smatram da se može reći toliko da se iz samog Porfirogenitovog izraza χωρίον, koji on upotrebljava za oznaku teritorija tadanje Bosne, ne može izvesti zaključak na koji često i odavno nailazimo u literaturi o Bosni, da, naime, ovaj termin χωρίον označava izrazito maleno područje, malu zemlju, »zemljicu« ili »polje«, za razliku od termina χώρα koji ovaj pisac upotrebljava za obilježavanje većeg teritorija ili zemlje kao što su bile Srbija, Hrvatska ili Duklja[17]). Mi ćemo vidjeti da je Bosna, nedugo poslije Porfirogenitova

---

[13]) Odlomak Porfirogenitova teksta, u kojem se nalazi jedini izričiti podatak o Bosni, glasi: "Ὅτι 'εν τῇ βαπτισμένῃ Σερβλίᾳ εἰσὶ κάστρα οἰκούμενα τὸ Δεστινίκον, τὸ Τξερναβουσκεή, τὸ Μεγνρέτους, τὸ Δρεσνεήκ, τὸ Λεσνήκ, τὸ Σαληνές, καὶ εἷς, τὸ χωρίον Βόσωνα τὸ Κάτερα καὶ τὸ Δεσνὴκ. De administrando imperio, Bonnae 1840, c. 32, str. 159.

[14]) VI. Skarić, Sarajevo i njegova okolina. Sarajevo, 1937, str. 32.

[15]) v. napomenu 13.

[16]) De adm. imp. c. 30, 145; c. 31, 151.

[17]) Oba izraza, χώρα i χωρίον imaju, u suštini, jednako značenje (iako je χωρίον po formi deminutiv od χῶρος) i označuju prvenstveno omeđen prostor (v. W. Pape, Griechisch — deutsches Handwörterbuch, III Aufl. 1914). I kod Dikanža oba izraza, pored različitih, imaju i zajedničkih značenja i mogu da označuju isti pojam. (Du Cange, Glassarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis. Editio altera. 1905). Međutim, najvažnije je to što i kod samog Porfirogenita ima primjera gdje on ova dva termina upotrebljava u

vremena, zaista pretstavljala veću teritorijalnu cjelinu koja je obuhvatala više župa ujedinjenih pod jednom vlašću. Zasada ćemo ovaj suhi Porfirogenitov podatak uzeti onako kako je dat, tj. samo kao geografsku orijentaciju na prostoru na kojem se odvijao proces rane istorije Bosne. Da bi smo dobili neki uvid u taj proces, moramo potražiti oslonca u drugim raspoloživim izvorima.

U Franačkim analima u vezi s kazivanjem o franačkim ratovima protiv donjopanonskog (posavskog) kneza Ljudevita, zabilježeno je pod g. 822 da je knez, pošto je pod pritiskom franačke vojske morao napustiti svoje uporište Sisciju (Sisak), pobjegao Srbima koji, »kako se govori«, drže »veliki dio Dalmacije«; zatim je na prevaru ubio jednog od njihovih starješina, prisvojio njegovu oblast i odatle počeo pregovarati s Francima; uskoro je, zatim, napustio ovaj kraj i otišao u primorsku Dalmaciju gdje je 823 g. bio ubijen[18]). Na gotovo isti način opisao je ove događaje i savremeni biograf cara Ludovika Pobožnog[19]). Za naše pitanje važno je, prije svega, geografsko fiksiranje one oblasti u koju se sklonio posavski knez pošto je napustio Sisak. Dobri razlozi upućivali su odavno na to

---

istom značenju. Zemlju Zahumljana, na primjer, na jednom mjestu obilježava izrazom χώρα, na drugom izrazom χωρίον (De adm. imp. c. 33, 160); isto tako i zemlju Trebinjana i Konavljana (isto, c. 34, 161—2). Zemlju Neretljana ili Paganiju Porfirogenit konsekventno obilježava izrazom χώρα (isto, c. 36, 163) iako je po svojoj površini spadala medu male oblasti. I u latinskom prevodu Porfirogenitova spisa, koji je u Bonskom izdanju dat uz grčki tekst, izrazu χωρίον daju se različita značenja, koja nisu odredena stvarnom sadržinom pojma koji označuju, nego, izgleda, prostom proizvoljnošću prevodioca. To se sasvim jasno vidi na ovom uporedenju:

1) C. 32, 159:
εἰς τὸ χωρίον Βόσωνα — in agro vero Bosonae

2) C. 33, 160—1:
ἐν τῷ χωρίῳ τῶν Ζαχλούμων — in Zachlumorum territorio

3) C. 34, 161:
ἐν τῷ χωρίῳ Τερβουνίας καὶ τοῦ κ'αναλῆ εἰσὶ κάστρα οἰκούμενα ... — Habet autem tam Terbunia quam Canale oppida quae habitantur ...

Isti izraz preveden je u prvom slučaju sa ager (Bosna), u drugom sa territorium (Zahumlje), u trećem prosto geografskim imenom oblasti na koji se odnosi (Trebinje i Konavle). Nema, zaista, nikakvog stvarnog opravdanja za ovakvo razlikovanje osim, možda, težnje prevodiočeve da izbjegne jednoličnost u izražavanju. Ovaj, po konkretnoj sadržini u najmanju ruku neadvekatan, latinski prevod izraza χωρίον sa ager (polje), koliko se odnosi na Bosnu, bio je, više nego sam Porfirogenitov tekst, povodom što su se stvarala i održavala apriorna shvatanja o izrazito malom opsegu Bosne u prvoj polovini X stoljeća, od kojih se onda, kao od date istine, najčešće i polazilo u tretiranju bosanske istorije ranog doba. Međutim, sam ovaj izraz ne daje pravo onim autorima koji, pozivajući se baš na taj izvor, naročito ističu mali opseg tadanje Bosne suzujući ga na granice jednog polja, župe ili »kraja«. Porfirogenitov podatak kaže samo toliko da je Bosna, kao i druge zemlje koje su tu opisane, postojala kao posebni teritorij, ne govoreći ništa o veličini njezina opsega. Sam podatak ostavlja pitanje veličine bosanskog teritorija toga vremena sasvim otvorenim. Kad ovo imamo u vidu, onda možemo sa više povjerenja uzimati u obzir Dukljaninove podatke o Bosni koji, ne protusloveći Poorfirogenitu, daju konkretniju sliku o ovoj zemlji.

[18]) Annales regni Francorum (Annales Einhardi), citirano prema: Rački, Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia = Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium VII, Zagreb, 1877, str. 327—8. (Dalje: Rački, Documenta).

[19]) Vita Hludovici imperatoris auctore anonymo (Rački, Documenta, na istom mjestu).

da se ona nalazila na teritoriju koji je, istina kasnije, bio u sastavu bosanske države. Lj. Jovanović u pomenutoj raspravi istakao je da je posavski knez morao bježati preko granice franačkog uticaja te da je najprirodnije uzeti da je oblast u koju se sklonio »bila u krajevima Sisku na jugoistoku, a u omeđenom prostoru, dakle na Vrbasu ili Bosni reci«[20]). I Šišić smatra da se ova oblast nalazila »svakako Savi i Vrbasu negdje na jugoistoku, u blizini dalmatinskih Hrvata«[21]). Ćorović, također, ne sumnja u to da se ta oblast nalazila negdje u sjeverozapadnoj Bosni[22]). Vjerovatno je bila istočno od franačkog graničnog područja, odakle je, sa sigurnog mjesta, panonski knez mogao da vodi pregovore s Francima, svakako ne mnogo udaljena od stare rimske komunikacije koja je preko Gradiške, Banjaluke, Glamoča i Livna spajala Pokuplje (Sisak) sa primorjem srednje Dalmacije[23]) i kojom se i Ljudevit mogao kretati u svom povlačenju prema primorju. Možemo, dakle, sa dosta sigurnosti pretpostaviti da se oblast na koju se odnose navedena mjesta savremenih franačkih izvora zaista nalazila na onom području koje je, u toku kasnijeg razvitka, bilo obuhvaćeno granicama bosanske države. Ovdje nas mogu zanimati podaci jednog i drugog franačkog izvora ukoliko govore o jednom kraju bosanskog teritorija u širem smislu. Tu se pod godinom 822 kaže:

A) Annales regni Francorum (Annales Einhardi):
»Liudevitus, Siscia civitate relicta, ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur, fugiendo se contulit et uno ex ducibus eorum, a quo receptus est, per dolum interfecto, civitatem eius in suam redegit ditionem«[24]).

B) (Anonymi) Vita Hludovici imperatoris:
»Liudevitus) propriam reliquit civitatem et ad quendam Dalmatiae principem veniens, ab eo susceptus est intra civitatem. Qui tamen versa vice susceptorem suum dolo confecit, et civitatem suo dominatui subiecit«[25]).

Za naše pitanje od važnosti je spominjanje starješine jedne od oblasti ovoga područja. Taj starješina spomenut je u prvom izvoru (A) kao »dux«, u drugom (B) kao »princeps«, što bi ovdje odgovaralo slovenskom izrazu »župan« kako i Porfirogenit naziva slovenske starješine IX stoljeća u zapadnim zemljama Balkanskog poluostrva.[26]) Pored starješine spomenuta je ovdje i oblast (civitas) koja se nalazila pod njegovom vlašću.[27] Može li se iz ovih podataka izvesti neki, na vjerovatnosti osnovani, zaključak o karakteru vlasti starješine nad njegovom oblašću i o odnosu starješine i stanovništva nastanjenog na teritoriju koji se pod

---

[20]) Navedeno djelo, str. 429.
[21]) Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. Zagreb, 1925, str. 315, nap. 29.
[22]) Historija Bosne, str. 127.
[23]) v. Ballif, Karte der Römerstrassen in Bosn. u. Herz. u djelu: Römische Strassen in B. und H. Wien, 1893.
[24]) Rački, Documenta, 327.
[25]) Isto, na istom mjestu.
[26]) De adm. imp. c. 29, 128.
[27]) I Šišić (Povijest, 315), Ćorović (Hist. Bosne, 127) i Jovanović (nav. d. 429) izraz »civitas« uzimaju kao oznaku za teritorijalnu oblast. Da se zaista radi o oblasti, tj. o teritoriju sa njegovim stanovnicima, a ne o tvrđavi (Jireček, I, 141), proizlazi dosta jasno iz cjeline navedenih tekstova: Ljudevit

njegovom vlašću nalazi? Prije nego što pokušamo da damo odgovor na ovo pitanje, dopunićemo franačke izvore Porfirogenitovim kazivanjem o Slovenima zapadnog dijela Balkanskog poluostrva u IX stoljeću, pošto se njegovi podaci kronološki nadovezuju na podatke franačkih analista i odnose se, u krupnim crtama, na isti i susjedni teritorij.

U glavi 29 svoga spisa Porfirogenit kaže da su za vlade cara Mihaila Amorićanina (Mihailo II 820—829) stanovnici dalmatinskih gradova postali samostalni te, u vezi s tim, nastavlja: »I tamošnja plemena (τα εκεῖσε ἔδνη) Hrvati, Srbi, Zahumljani, Trebinjani, Konavljani, Dukljani i Pagani (Neretljani), pošto zbaciše jaram Romejskog carstva (τῆς τῶν 'Ρωμαίων βασιλείας 'αφηνιάσαντες), postadoše samostalni (αὐτοκέφαλοι) sa svojim vlastitim uređenjem (ἰδιόρυθμοι) i nikom potčinjeni (τινί μὴ ὑποκείμενοι). Ova plemena, kako kažu, nemaju (drugih) vladara (ἄρχοντας) osim župana — staraca (ξουπάνους γέροντας) kao što je i u drugim slovenskim zemljama (καθώς καὶ αἱ λοιπαὶ Σκλαβινίαι ἔχουσι τύπον)«[28]). Dalje kazuje Porfirogent za ova ista slovenska plemena da su za vrijeme cara Vasilija (I, 867—886) primila hrišćanstvo i da im je car tada »postavio za starješine (ἄρχοντας) one koje su sami htjeli i izabrali iz roda koji su poštovali i voljeli. I otada pa sve do danas postaju njihovi arhonti iz tih istih rodova, a ne iz nekog drugog«[29]). Na navedenim mjestima Porfirogent najprije spominje dalmatinske gradove koji su otpali od vizantijskog carstva, a zatim nabraja slovenska plemena koja su nastanjena u tamošnjem kraju (ἐκεῖσε), tj. u pozadini područja dalmatinskih gradova, koja su se također u to vrijeme osamostalila. Pošto se u nizu dalmatinskih susjeda spominju Srbi kao posebna grupa uz Trebinjane, Zahumljane, Konavljane i Neretljane (koje Porfirogenit na drugom mjestu[30]) također sve ubraja u Srbe), meni izgleda da se ovaj opšti etnički naziv na ovom mjestu odnosi baš na ono stanovništvo koje je bilo nastanjeno u dubljoj pozadini dalmatinskog primorja, u unutrašnjosti, dalje od graničnih hrvatskih župa Imotske, Hlivna, i Pljeve, u području, dakle, koje je ulazilo u bosanski teritorij, te je djelimično zahvatalo i onaj dio nekadanje rimske Dalmacije koji su,prema Franačkim analima, nastavali Srbi. Stoga se i Porfirogenitov kratki opis karaktera starješinske vlasti ovdje odnosi kako na oblasti jadranskog područja (koje su i poimenično navedene) tako isto i na zemlju i njeno stanovništvo u pozadini toga područja, zemliu koja se pružala »s onu stranu vododeonice između Adrije i Dunava«[31]).

---

je pobjegao Srbima i našao gostoprimstvo kod jednoga od njihovih starješina čija se vlast protezala na određeno teritorijalno područje te se samo na takovo područje (oblast) mogu odnositi riječi izvora »civitatem eius in suam redegit ditionem« ili »civitatem suo dominatui subiecit« bez obzira na to što je središte takve oblasti mogla da bude i neka tvrđava u koju je Ljudevit bio primljen od svoga gostoprimca.

[28]) De admin. imp. c. 29, 128.

[29]) Isto, c. 29, 129: καὶ μετὰ τὸ βαπτισθῆναι αὐτοὺς, τότε προεβάλετο εἰς αὐτοὺς ἄρχοντας οὓς ἐκεῖνοι ἠθελον, καὶ προέκρινον, ἀπό γενεᾶς ἡ ἐκεῖνοι ἠγάπων (*) καὶ ἔστεργον. καὶ ἕκποτε μέχρι τοῦ νῦν ἐκ τῶν οὑτῶν γενεῶν γίνονται ἄρχοντες εἰς αὐτοὺς καὶ οὐκ ἐξ ἑτέρας. * U Bonskom izdanju pogrešno ἠγάθων isto kod Račkog, Doc. 371 i Ćorovića, H. B. 139. Za objašnjenje zahvaljujem prof. M. Budimiru Upor. i Moravčikovo izdanje De adm. imp. Budapest, 1949, str. 126.

[30]) Isto, c. 33, 160; c. 34, 161; c. 36, 163.

[31]) Jireček, I, 86.

Ovi Porfirogenitovi podaci podudaraju se i dopunjuju sa navedenim franačkim izvorima te zajedno s njima daju makar i nepotpunu pretstavu o stepenu društveno-političkog razvitka slovenskih plemena ovog područja koji se postepeno ostvarivao u toku prvih stostoljeća poslije naseljavanja. Proces njihova razvitka u tom vremenu bio je praćen velikim promjenama koje su snažno uticale na sam taj razvitak kao što su borba s vizantijskim gospodarima Balkana, zauzimanje zemlje, međuplemenski sukobi, trvenja i miješanja sa starim ilirsko-romanskim stanovništvom; zatim novi uslovi života u zaposjednutoj zemlji koji nisu više dopuštali onako česta pomjeranja stanovništva kakva su bila u doba seobe; relativna stabilnost naselja koja je omogućila relativno intenziviranje proizvodnje i izazivala veće potrebe razmjene dobara — sve je to rezultiralo i u drukčijim oblicima društvenog života koji se, prema oskudnim podacima izvora za područje našeg ispitivanja, mogu karakterisati ovim crtama:

1) U devetom stoljeću društveno-političku jedinicu ne pretstavlja više čista rodovsko-plemenska krvna zajednica iako rodovske veze još nisu prekinute. U geografski ograničenim teritorijalnim oblastima živjelo je sada manje homogeno stanovništvo, razbijeno u razne rodove i izmiješano sa starosjediocima. Ostatak ranije rodovske organizacije sačuvao se u praksi biranja starješine iz roda koji je narod »štovao i voljeo«, bolje reći iz određene porodice (γενεά) rodovske aristokratije koja se izdigla bogatstvom i uticajem pa time i nametala »štovanje«.

2) Ove teritorijalne oblasti (civitas) nalaze se pod vlašću starješina (dux, princeps, arhont, župan). Prema Porfirogenitu, starješinu je birao narod iz jednog određenog roda (ili porodice), što samo po sebi suzuje i ograničava izbornost. Ovdje se, po svoj prilici, radilo samo o formalnom izboru ili primanju na znanje izbora koji je već bio izvršen u užem krugu pretstavnika najuticajnijih porodica koje su se izdvojile bogatstvom i ugledom, što pretpostavlja razvijenije i do izvjesnog stepena izdiferencirano društvo.

3) U takvom društvu starješinska vlast imala je drukčiji karakter nego u čistoj rodovsko-plemenskoj organizaciji. Ovdje se više nije radilo o prostom- povremenom, prenošenju određenih funkcija, koje je nametala potreba, sa plemenske zajednice na izabranog starješinu, nego o stabilnijoj vlasti jednog čovjeka nad stanovništvom određene oblasti koja se smatra manje plemenskom a više njegovom oblašću, tj. područjem na kojem se prostirala njegova vlast. Franački izvor, kad na navedenom mjestu govori o ubistvu onog srpskog starješine, kaže da je knez Ljudevit poslije toga potčinio pod svoju vlast »njegovu« oblast (civitatem »eius« in suam redegit ditionem). Prevrat, opisan ovdje, teško se može zamisliti u zatvorenoj plemenskoj organizaciji čvrsto povezanoj krvnim vezama, ali je moguć u društvu gdje je krvno srodstvo gubilo svoje ranije značenje i gde su se, namjesto zatvorenih plemena, stvarale teritorijalne zajednice u kojima vlast starješina nije toliko zavisila o volji njegovih saplemenika koliko o snazi izdvojene i naoružane grupe na koju se on oslanjao.

4) Na području kasnijeg bosanskog državnog teritorija (ne uzimajući u obzir južne zemlje, Zahumlje i Trebinje) bilo je više takovih oblasti, svaka sa svojim starješinom. Navedeni franački izvor dopušta ovakav

zaključak. Tu je, naime, rečeno da je panonski knez, krećući se na bijegu ovim područjem, ubio jednog od (više) srpskih starješina (uno ex ducibus eorum interfecto). Na osnovu navedenih izvora ne može se ništa reći o tome da li je tada, u IX stoljeću, postojala neka povezanost među ovim teritorijalnim jedinicama i kakvo je mjesto u njihovim međusobnim odnosima tada zauzimala Bosna. Sredinom X stoljeća ona je, jedina od oblasti ovog područja, kod Porfirogenita spomenuta kao posebna zemlja u tadanjoj Srbiji. Da li je pisac pod njezinim imenom podrazumijevao i ostale oblasti koje se pružaju prema Vrbasu i Drini, ne može se sa sigurnošću reći. Svakako, njegovo definisanje Bosne kao χωρίον ne daje pravo da se isključi ova mogućnost koja postaje tim realnija što na njoj, kao već datoj činjenici, Dukljanin zasniva svoje shvatanje o Bosni.

II

U Dukljanskoj kronici[32]) Bosna je spomenuta na više mjesta a u vezi sa inače poznatim događajima koji su se, od sredine X do XII stoljeća, odigravali na istoriskoj pozornici susjednih jugoslovenskih zemalja. Iako u ovom izvoru nema nikakve direktne kronološke orijentacije, iako se velika većina imena ličnosti, koje se ovdje spominju, ne može utvrditi drugim, sigurnijim podacima, iako je teško utvrditi šta je u kronici osnovano na vjerodostojnim podacima, a šta je legenda ili narodna tradicija, ipak, ako se ograničimo na opšte istoriske pojave i stanja zabilježena u ovom spisu i ako opšte konstatacije očistimo od proizvoljnih piščevih stilizacija i ukrasa legendarnog sadržaja, mi možemo, na osnovu ovog izvora, dati makar i nepotpunu sliku društveno-političkog razvitka u Bosni u ovom vremenskom otsjeku i fiksirati stepen do kojeg se u toku X i XI stoljeća razvio njezin državni organizam.[33]) Dukljanska kronika, prema ubjedljivim i dobro osnovanim argumentima Vl. Mošina,[34]) nastala je, kako po svemu izgleda, sredinom XII stoljeća ili, »točnije baš 1149 godine«.[35]) Njezin autor u doba kada se dao na sastavljanje svoga spisa, bio je već star čovjek, kako i sam u uvodu kaže,[36]) te je, na osnovu vlastitog saznanja ili kazivanja starijih ljudi prethodne generacije[37]) mogao da dade vjerodostojne podatke o opštem stanju prilika u zemljama o kojima govori ne samo svoga vremena nego i vremena prethodne generacije. Prvi opšti podaci koje kronika daje o Bosni i koji se mogu iskoristiti za osvjetljavanje našeg problema dati su u vezi s nekim istoriskim događajima druge polovine X stoljeća koji se mogu, u većoj ili manjoj mjeri, provjeriti i drugim izvorima. S druge strane, stanje Bosne kako je prikazano u kronici logičan je rezultat daljeg razvitka onog stanja na slovenskom području koje je obuhvatalo i bosanski teritorij, kakvo je, za IX stoljeće, prikazano na nave-

---

[32]) Letopis popa Dukljanina, izd. F. Šišić. Posebna izdanja SAN knjig. LXVII, Beograd, 1928. Sve citate iz ovog izvora navodim prema ovom izdanju.

[33]) Vidi N. Radojčić, n. d. Upor. Šišić, Letopis, str. 175—184.

[34]) v. Mošinov Uvod u Ljetopis popa Dukljanina u izdanju Matice Hrvatske, Zagreb, 1950, str. 23—27.

[35]) Isto, str. 27.

[36]) Letopis, 292: vim inferens meae ipsae senectuti, vestrae postulationi parere studui.

[37]) Isto, 292: quae a patribus nostris et antiquis senioribus veridica narratione referre audivi.

denim mjestima Porfirogenitova spisa. Kontinuitet razvitka koji dosta jasno proizlazi iz ova dva teksta, a zatim podudarnost Dukljanske kronike s Porfirogenitom i kasnijim pouzdanijim izvorima pa i sa današnjim stvarnim stanjem u pogledu geografskih lokaliteta i podataka o bosanskom teritoriju povećavaju vjerodostojnost dukljanskog izvora u onim njegovim dijelovima u kojima se govori o najopštijim prilikama Bosne — ako, naravno, ne uzimamo u obzir moguće anahronizme i poremećenosti u toku pripovijedanja kad je riječ o pojedinostima istoriskog zbivanja. Dukljaninovi opšti političko-geografski podaci osobito su važni za našu temu jer daju dosta jasnu sliku o Bosni kao jednom ustaljenom i organizovanom teritoriju nad kojim je vršena jedna određena vlast — utvrđuju, dakle, ove bitne atribute državne organizacije.[38])

Bosna je u Dukljanskoj kronici jasnije određen političko-gegrafski pojam nego u Porfirogenitovu spisu. Njezino područje prostire se od Drine do Borove gore (a magno flumine Drina contra occidentalem plagam usque od montem Pini), tj. do grubo zamišljene linije razvođa između dunavskih (savskih) i jadranskih pritoka, koja je, prema kronici, dijelila dva velika područja slavenske zemlje, to jest Primorsku oblast (Maritima) od Zagorske oblasti (Transmontana) ili Srbije.[39]) Ova posljednja dijeli se na dva veća područja (provincije): Bosnu između Drine i Borove gore i Rašku između Drine i Laba.[40]) Političko-geografsko ime Bosne prenijelo se iz ranijih, neodređenih, Porfirogenitovih granica na susjedne župe koje su prema njoj gravitirale, na istok do Drine i na jugozapad do jadransko-dunavskog razvođa. Dukljaninovo pričanje o velikom narodnom saboru »in planitie Dalmae« u koje je uključeno i kazivanje o podjeli tobožnje slovenske države u zapadnom dijelu Balkanskog poluostrva nema, naravno, kao konkretan događaj nikakve istoriske osnove, te je, prema tome, uzaludno pokušavati da se u njemu pronađe makakvo kronološko uporište koje bi poslužilo kao osnova za približno određivanje vremena u kojem se ime Bosne prenijelo na ovako prostrano područje. Ali tim veću važnost ovo mjesto ima kao političko-geografski podatak jer se u njemu tačnije fiksiraju pojmovi o jugoslovenskim zemljama, koji su poznati već iz Porfirogenita. Dukljaninova definicija Bosne i određivanje njenog mjesta u Srbiji ne protivurječe Perfirogenitovom podatku, nego ga, štaviše, potvrđuju. Na ovom mjestu kronike navode se istoriske teritorijalne cjeline koje su u isto vrijeme i političke cjeline, naime, Hrvatska, Raška i Bosna. Posljednje dvije su sastavni dijelovi (provincije) Srbije, koja u kronici figurira više kao geografski, a manje kao politički pojam, te se i državni život ne osjeća toliko u njoj koliko u njezinim sastavnim dijelovima, Raškoj i Bosni.[41]) U daljem tekstu Bosna se na više mjesta navodi kao zemlja jednake važnosti i u istom redu sa ostalim jugoslovenskim zemljama ovoga pod-

---

[38]) U istoriografiji je često isticana vrijednost Dukljaninovih geografskih podataka (v. Šišić, Letopis, str. 175). Stojan Novaković za Dukljaninova geografsko kazivanje veli da je »dosledno i verno« i da je »sačuvalo i za današnje doba realne dokaze o svojoj istinitosti« (Glasnik Srpskog učenog društva, knj. XLVIII. Beograd 1880, str. 2).

[39]) Letopis, Gl. IX. str. 305—6.

[40]) Isto, IX, 306—7.

[41]) Na to je upozorio i Šišić, Letopis, str. 174.

ručja.[42]) Ona se, kao i Raška, naziva »provincijom«, što, prema smislu Dukljaninova teksta, uključuje u sebi izvjesne elemente državne organizacije.[43]) Dok Porfirogenit na čitavom teritoriju kasnije bosanske države navodi nekoliko župa i krajeva koji s Bosnom ničim nisu bili povezani — šta više, nalazili se van njena područja — dotle se u Dukljanskoj kronici Bosna pojavljuje kao veća teritorijalna i politička cjelina, koja pod svojim imenom povezuje više župa, istočno i zapadno od užeg bosanskog područja, među njima i neke koje kod Porfirogenita nisu spomenute. Iz tetksta koji se na to odnosi moglo bi se zaključiti da su te župe, tj. Uskoplje, Luka i Pljeva na zapadu i Drinska župa na istoku, bile već oko sredine X stoljeća u sastavu Bosne.[44]) Istina, povezanost ovih župa s Bosnom i u Bosni nije određenije istaknuta, ali ona ipak dosta jasno proizilazi iz dva momenta koji se vidno i konsekventno ističu kroz čitav tekst kronike: Prvo, čitav teritorij koji sastavljaju navedene župe naziva se Bosnom, i drugo, cijela ova zemlja sa svojim sastavnim dijelovima stoji pod vlašću jednog starješine, jednog nosioca vlasti koji se naziva banom. Ovakvo Dukljaninovo shvatanje i osjećanje Bosne utoliko je zanimljivije i, kao podatak, utoliko važnije što se sasvim podudara sa shvatanjem Kinama, vizantijskog pisca druge polovine XII stoljeća. I Kinamu je Bosna posebna teritorijalno-politička cjelina. U vezi s pričanjem o ratovanju vizantijskog cara Manojla Komnena s Ugarskom (godine 1150), Kinam prvi put dolazi u priliku da spomene Bosnu i, dajući objašnjenje o ovoj zemlji, među ostalim kaže da je ona od ostale Srbije odijeljenja rijekom Drinom te da nije potčinjena srpskom velikom županu, nego je samostalna sa svojim posebnim životom i posebnom upravom.[45]) Ovim je samo konstatovano jedno teritorijalno-političko stanje, ali nije rečeno otkada ono traje.[46]) Da bi se, ma i približno, moglo odgovoriti i na ovo pitanje, upućeni smo na to da potražimo neku orijentaciju u samoj Dukljanskoj kronici oslanjajući se na one njezine podatke o ličnostima i događajima koji se mogu kontrolisati drugim vjerodostojnim izvorima. Bosna se u kronici, u vezi sa više ili

---

[42]) Upor. St. Novaković, n. d. str. 88.

[43]) Upor. N. Radojčić, n. d. str. 6.

[44]) Letopis, XXIII, 316; XXIX, 324 — Upor. St. Novaković, n. d. str. 95.

[45] Govoreći o Kretanju careve vojske pored Save, Kinam kaže: Ἐπεὶ δὲ ἐγγὺς Σάου ἐγένετο, ἐφ' ἕτερον ἐκεῖθεν μετῆλθε ποταμὸν ρυνᾶν ὄνομα, ὁ ἄλωθέν ποθεν τὴν ἐκβολὴν ποιούμενος Βόσθναν τῆς ἄλης Σερβικῆς διαιρεῖ. ἔστι δὲ ἡ Βόσθνα οὐ τῷ Σερβίων ἀρχίξουπάνῳ καί αὐτὴ εἰκουσα, ἀλλ' ἔθνος ἰδία παρὰ ταύτη καὶ ζῶν καὶ ἀρχόμενον. Ioannis Cinami Epitome Bonnae 1836 Lib. III. c. 7. 104.

[46]) Netačan je navod Ćorovića (Hist. Bosne, 160) po kojem bi se Kinamove riječi o samostalnosti Bosne prema srpskom velikom županu odnosile konkretno na bana Borića i njegovo doba. Povezujući pogrešno Kinamov tekst na str. 104 (Lib. III, c. 7) sa onim na str. 131—2 (Lib. III, c. 19), on je ovako proizvoljno sklopljenom tekstu naturio smisao kao da je »(bosanski) vladar Borić nezavisan od raškog velikog župana« U prvom odlomku (str. 104) koji je uklopljen u kazivanje o ratu g. 1150 (v. Jireček. I, 182) Kinam upoznaje svoje čitaoce s Bosnom, s kojom se u njegovom tekstu prvi put susrećemo, dajući opšta obavještenja o njenoj političko-geografskoj situaciji kakva je u to doba već postojala, — koja, dakle, mora da je već od ranije bila izgradena. Drugi odlomak (str. 131—2) u vezi je s izlaganjem o ratovanju g.1154. Tu se o banu Boriću kaže samo toliko da je tada bio vladar (egzarh) »dalmatinske zemlje Bosne« i »saveznik« panonskog (ugarskog) kralja u tom ratu. I Šišić je na sličan, isto tako pogrešan, način upotrebio Kinamove podatke (Povijest, 461, str. 87).

manje utvrđenim istoriskim događajima i ličnostima, spominje na više mjesta i to uvijek kao određena veća politička i teritorijalna cjelina. Navešćemo ta mjesta kronološkim redom.

1) Kazujući o napadu Mađara na zemlju kojom je vladao »kralj« Ciaslav (u koju je bila uključena i Bosna), kroničar opisuje događaj koji se zbio u Bosni, u Drinskoj župi: **Regnante Ciaslavo rege, Kys princeps Ungarinorum, cum suo exercitu venit Bosnam et devastabat atque depredabatur eandem provinciam. Tunc rex, congregans populum, exiit ei obviam in Drina iupania iuxta fluvium... Ceciderunt die illa innumerabiles ex gente Ungarinorum in loco qui Civelino dicitur.**[47]) Dalje kazivanje odnosi se na pogibiju kralja Ciaslava u Srijemu, u borbi s Mađarima. U našoj istoriografiji saglasna su mišljenja o tome da je Dukljaninov Ciaslav identičan sa srpskim knezom Časlavom, sinom Klonimirovim, o kojem govori Porfirogenit, njegov savremenik.[48]) Šišić, s dobrim razlozima, smatra da ni ime mađarskog vojvode Kisa, koje se u Dukljaninovu pripovijedanju ovog događaja spominje, nije izmišljeno; ono se više puta navodi u mađarskim izvorima XII i XIII stoljeća kao ime koje je nosila »stara jedna mađarska velikaška porodica«.[49]) I u imenu mjesta Civelino »in Drina iupania iuxta fluvium«, Šišić nalazi upadnu analogiju sa imenom današnjeg sela Cvilin na gornjoj Drini kod Foče te iz svega toga povlači zaključak »da je Pop Dukljanin zaista očuvao tragove srpsko-mađarskih bojeva u Podrinju i u Posavini«.[50]) Zaključak je potkrijepio utvrđenim istoriskim činjenicama o mađarskim prodorima preko vizantijske granice na Savi i Dunavu koji su se, u nekoliko navrata, ponavljali sve do godine 969. Dva takova prodora zabilježena su u godinama 959 i 961,[51]) i u taj vremenski razmak padala bi, najvjerovatnije, i Časlavljeva pogibija, opisana u kronici. I posljedice ove katastrofe prikazane su u jednom logičnom redu koji ostavlja utisak vjerodostojnog pričanja. Po kraljevoj smrti, naime, prigrabili su svu vlast u pojedinim oblastima (provincijama) banovi, raniji namjesnici vladarevi, i sada prisvojili sebi vladarske prerogative. »Sicque dominaverunt terram multis temporibus«.[52])

2) Pošto je prikazao rasulo velike države koje je nastupilo poslije kraljeve pogibije, a zatim događaje koji su poslije toga slijedili, Dukljanin spominje Bosnu u vezi s novom pobunom banova u nekim provincijama koja je izbila poslije smrti kralja Pavlimira — Bela: Tada je »ban« Bijele Hrvatske po nalogu Pavlimirova nasljednika preduzeo da sa svojim unukom Kresimirom upokori Bosnu i njezina bana.[53]) O tome se u kronici kazuje: **Cresimirus autem... cum avunculo pugnantes, praedaverunt Uscople, et Luca et Plova. Banus autem Bosnae, videns**

---

[47]) Letopis, gl. XXIII, str. 316.

[48]) De adm. imp. c. 32, 155; 158—9. Na vlast u Srbiji, kako je utvrdio Ostrogovski, došao je Časlav g. 927 ili 928 i vladao je još u doba kada je Porfirogenit pisao svoje djelo (između 948 i 952). (Ostrogovski, »Porfirogenitova hronika srpskih vladara». Istoriski časopis SAN 1—2, Beograd, 1948, str. 28—29. Upor. Jureček I, 147).

[49]) Letopis, Komentar, str. 440—41.

[50]) Isto, 441.

[51]) Isto, 440.

[52]) Isto, gl. XXIV, 317. [53]) XXVIII, 323.

quod ante eos stare nequibat ad pugnam, fugit ad regem Ungariae- Deinde Cresimirus cepit totam Bosnam et dominavit eam. Defuncto etiam patre matris suae (sc. avunculo suo) **dominavit Croatiam Albam.**[54])

Čitavo pripovijedanje koje se odnosi na Pavlimira i njegovo neposredno potomstvo (gl. XXV — XXVIII) ostavlja nesumnjiv utisak digresije koja, kao posebna tema, razdvaja tekst gl. XXIV, u kojoj je prikazano stanje zemlje poslije Časlavljeve smrti, od teksta gl. XXVIII i XXIX, gdje se govori o pobuni banova u nekim provincijama, među ostalim i u Bosni (gl. XXVIII), a zatim o Kresimirovu ratu protiv bosanskog bana (gl. XXIX). Ovi tekstovi, rastavljeni pričom o Pavlimiru, povezani su inače logikom istoriskih događaja ispričanih u njima. Sasvim je prirodno da je rasulo države poslije ratne katastrofe i pogibije vladara izazvalo nerede u njezinim sastavnim dijelovima, što su iskoristili jači susjedi. Tako ni za Kresimirov napad na Bosnu ne treba da tražimo objašnjenje u pozivu Pavlimirova nasljednika da to učini u interesu državne cjeline; on se lakše može objasniti njegovom težnjom da, koristeći se opštim neredom, pokuša proširiti svoju teritoriju i utvrditi vlast nad susjednom zemljom.

U ličnosti Dukljaninova Kresimira o kojem se na navedenom mjestu govori, Šišić, sa dosta dobrih razloga, nalazi hrvatskog kralja Mihajla Kresimira II te smatra da je Dukljanin za ovo vrijeme »mestimice bez sumnje pouzdan izvor, crpajući zar iz nekih dobrih starih zapisa«.[55]) Kronologija događaja potvrđuje osnovanost ove pretpostavke: Smrt srpskog kneza Časlava (oko g. 960) zaista pada u doba vladanja Kresimira II u Hrvatskoj (949—969), a u samom tekstu kronike na kazivanje o Kresimirovu pohodu na Bosnu (gl. XXIX), nadovezuje se podatak o smrti bugarskog cara Petra (gl. XXX) za koju se kaže da se desila »u ono vrijeme«, tj. u vrijeme tih događaja u Bosni;[56]) zatim, podatak o vizantijskom osvajanju Bugarske, koje je, prema kronici, uslijedilo neposredno poslije smrti cara Petra,[57]) također je osnovan na realnoj podlozi. Sve su to sigurni istoriski događaji u koje se, kronološki, skladno uklapaju promjene u Bosni, ispričane na navedenom mjestu kronike: Bugarski car Petar umro je g. 969, a uskoro zatim, u proljeće g. 971, preduzeo je car Ivan Cimisk rat u Bugarskoj koji je, u ljeto iste godine, završen stvarnim potčinjavanjem Bugarske pod vizantijsku vrhovnu vlast.[58]) Uzimajući sve ovo u obzir, promjene u Bosni o kojima se govori u XXIX glavi Kronike mogle bi se fiksirati na vrijeme između godina smrti srpskog kneza Časlava i hrvatskog kralja Mihajla Kresimira II, tj. između 960 i 969. I samo područje ratovanja, tj. zapadno granično područje Bosne u dolini gornjeg Vrbasa, odgovara stvarnoj geografskoj situaciji. Sasvim je prirodno što je hrvatski vladar otpočeo rat protiv svog susjeda, bosanskog bana, pustošenjem graničnih bosanskih župa

---

[54]) Isto, gl. XXIX, 324.

[55]) Povijest, str. 436, nap. 14; Letopis, Komentar, str. 448; upr. St. Novaković, n. d. str. 95.

[56]) v. Šišić, Povijest, n. i. mj.

[57]) Letopis, XXX, str. 324: Eo tempore defunctus est Bulgarorum imperator Petrus nomine... et Graecorum imperator, congregans validam fortitudinem gentis suae obtinuit totam Bulgariam suoque subiugavit imperio.

[58]) v. G. Ostrogorski, Geschtichte des Byzantinischen Staates (Munchen, 1940), str. 209.

Uskoplja i Luke, koje se ovdje, ovom prilikom, prvi put spominju, i Pljeve, koja je u Porfirogenitovu popisu spomenuta među hrvatskim županama. Poimenično spominjanje ovih graničnih bosanskih župa, koje se i u kasnijim izvorima spominju (i čija imena i danas označavaju iste krajeve), podiže vjerodostojnost Dukljaninova pripovijedanja na ovom mjestu i svjedoči o njegovom dobrom poznavanju geografskih prilika.

3) Još jednom spomenuta je Bosna u vezi s Hrvatskom, ovaj put uz ime njezina vladara Stjepana, sina Kresimirova, i to u ovom tekstu: **Cresimiro autem natus est filius, cui Stephanus nomen imposuit. Iste post mortem patris rexit Croatiam Albam et Bosnam, et post eum semper regnaverunt in Croatia** (izostavljeno: **successores eius**; u Orbinijevu prijevodu stoji: **Il che fecero etiandio i suoi posteri**).[59]) Ovdje se u traženju hronološkog uporišta moramo osloniti na ličnost hrvatskog vladara o kojem se na ovom mjestu govori. Ako apstrahiramo epizodu sa Legecom i Predimirovim nasljednicima u dukljanskom kraljevstvu (gl. XXXI—XXXII) koju Šišić odlučno ocjenjuje kao kasniji umetak u Dukljaninov tekst[60]), onda se kazivanje o Predimirovu sinu Stjepanu kronološki bez teškoće povezuje sa istorijom cara Samuila i zetskog Vladimira koja se, prikazana u Kronici, u suštini podudara sa drugim izvorima kako u pominjanju istoriskih mjesta i ličnosti vezanih za događaje tako i u opisu samih događaja i redu njihova izlaganja[61]). Ako, dakle, iz Dukljaninova teksta isključimo gore pomenutu interpolaciju, tada se s podatkom o Stjepanu Kresimiroviću (gl. XXXI) logično povezuje kazivanje o caru Samuilu (gl. XXXII) te se onda i riječi »eo tempore«, kojima počinje odlomak o Samuilu, upravo i odnose na doba Stjepanova vladanja. Međutim, iz više izvora znamo da je, u doba Samuilova ustanka i njegovih prvih uspjeha, u Hrvatskoj vladao sin Mihajla Kresimira II, Stjepan Držislav (969—997)[62]. I kronologija događaja i geneološka linija i imena vladara upućuju nas, dakle na to da smatramo da je Dukljaninov Stjepan (Kresimirović) identičan sa istoriskom ličnošću hrvatskog kralja Stjepana Držislava te da se prema tome i spomen o Bosni na ovom mjestu kronološki uklapa u doba ovog vladara. U potvrdu vjerodostojnosti ovog dijela Dukljaninova kazivanja treba istaći i ovaj momenat. Ono mjesto odlomka o Stjepanu gdje se govori o kontinuitetu vladalačke linije u njegovom koljenu ima upadne sličnosti sa odgovarajućim mjestom kod Tome arhidjakona o Držislavu, što se na prvi pogled vidi iz uporedjenja tekstova:

Dukljanska kornika:	Historia Salonitana:
Post eum (sc. Stephanum) semper regnaverunt in Croatia (successores eius — i suoi posteri).[63])	Ab isto Dirscisclauo ceteri successores eius reges Dalmatie et Croatie appellati sunt.[64])

[59]) Letopis, XXXI, 327.

[60]) Isto, Komentar, str. 454: »Ovako Dukljanin bez sumnje nije nikako mogao da piše«.

[61]) Upor. Rački: Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost (II izd. Beograd 1931), str. 31 i d.; Jireček, I, 149—151; Ostrogorski, Geschichte, str. 218 i d.

[62]) Šišić, Povijest, 464 i d.

[63]) Letopis XXXI, 327.

[64]) Historia Salonitana (izd. F. Rački, Zagreb, 1894) str. 38.

Razlika između jednog i drugog izvora samo je u tome što je splitski arhidjakon, zreliji i obrazovaniji pisac iz sredine XIII stoljeća, bio svjestan važnosti činjenice da se, sa Držislavom, izmijenio međunarodni položaj hrvatske države utoliko što su otada njezini vladari dobivali znakove kraljevske vlasti i vlast nad dalmatinskim gradovima od vizantijskog cara te su se kao njegovi »eparchi sive patritii« nazivali kraljevima »Dalmatie et Croatie«[65]). Dukljanin nije uočavao ovu činjenicu, ali je znao stanje koje je iz nje slijedilo, te je smatrao potrebnim da, kao i arhiđakon Toma, naglasi kontinuitet dinastije poslije Stjepana Kresimirovića. Još jedan momenat ukazuje na vjerodostojnost ovog mjesta. Dukljanin, naime, ovdje naglašava da je Stjepan, po smrti očevoj, vladao Hrvatskom i Bosnom, dok za njegove nasljednike kaže da su »poslije njega uvijek vladali u Hrvatskoj«, ali ne i u Bosni, koja se ovdje više ne spominje. Time je, indirektno, konstatovana jedna sasvim moguća i vjerovatna istoriska situacija koja je proizilazila iz opšteg stanja Držislavljeve države nastalog neposredno poslije njegove smrti.[66]) Čitav niz utvrđenih istoriskih činjenica i stanja u koje je kronološki uklopljen Dukljaninov spomen Bosne na navedenom mjestu dopuštaju da i ovdje potražimo kronološku orijentaciju u tretiranju Bosne kao državnog organizma.

4) Bosna se, nadalje, sopminje u kronici u vezi s vizantijskom okupacijom najvećeg dijela balkanskih zemalja u doba cara Vasilija II, koji je, poslije sloma makedonske države i smrti njezinog posljednjeg vladara Ivana Vladislava (1018), podredio pod svoju vrhovnu vlast među ostalim zemljama i Bosnu. O tome se u tekstu kaže sljedeće: **Post morten Vladislavi, imperatoris Bulgariae, Basilius imperator caepit debellare terram obtinuitque totam Bulgariam, Rassam et Bosnam totamque Dalmatiam omnesque maritimas regiones usque in finibus inferioris Dalmatiae.**[67]) I ovdje ispričani događaji i njihov kronološki red podudaraju se sa stvarnom istoriskom situacijom, te Dukljaninovo kazivanje na ovom mjestu ni u čemu ne protuslovi Skilici (Kedrenu), glavnom vizantiskom izvoru za ovo doba, osim što je kod vizantijskog kroničara osnovno pripovijedanje ispunjeno mnogim pojedinostima[68]), dok se Dukljanin ograničio na to da samo konstatuje teritorijalno-političko stanje u balkanskim zemljama poslije definitivnog sloma države makedonskih Slovena kada je car Vasilije II stvarno proširio vizantijsku vlast na čitavo Balkansko poluostrvo[69]). Dukljaninovo nabrajanje slovenskih zemalja koje su tada i tom prilikom došle pod vizantisku vlast (Bugarska, Raška, Bosna, Dalmacija i primorske oblasti »sve do donje Dalmacije«) osnovano je, dakle, na realnim

---

[65]) Isto, 38.

[66]) v. Šišić, Povijest, 471, i d.

[67]) Letopis, XXXIII, 344.

[68]) Georgii Cedreni Historiarum Compendium (Bonnae, 1839) II, 468—9.

[69]) Ako Skilica (Kedren) i ne spominje Bosnu među zemljama koje su tada došle pod vizantijsku vlast, ta činjenica nesumnjivo proizlazi iz drugog njegovog podatka u kojem se kaže da su caru, pošto je pokorio »Bugarsku« (tj. zemje kojima je bio ovladao car Samuilo), prišla i međašna plemena Hrvata — καὶ τὰ ὅμορα ἔθνη τῶν χορβατῶν — (II, 476), što je sasvim u skladu s Dukljanovim navodom o Vasilijevom zauzimanju zemlje »usque in finibus inferioris Dalmatiae«. Upor. Ostrogorski, Gesch. 220; Šišić, Povijest, 482.

činjenicama, te ga možemo uzeti u obzir za kronološko određivanje njegova podatka o Bosni na ovom mjestu.

5) U događajima četrdesetih godina XI stoljeća, koji su izazvani ustankom u Zeti pod knezom Vojislavom (u kronici kralj Dobroslav) protiv vizantiske vlasti, imala je, prema Dukljaninovu kazivanju, indirektnog učešća i Bosna. Ona je tada, kao i Raška, još uvijek bila pod vrhovnom vlašću Vizantije, te je vizantijski car, pokrećući vojsku protiv zetskih ustanika, nastojao da za tu akcjiu pridobije raškog župana, bosanskog bana i zahumskog kneza. To je u kronici rečeno u ovom odlomku: **Audiens praeterea Graecorum imperator quod evenerat... misit statim legatos cum auro et argento non modico, ut darent iupano Rassae et bano Bosnae et principi regionis Chelmaniae, ut mitterent exercitum et gentem supra regem.**[70]) Ostali događaji prikazani u kronici u koje je uklopljen ovaj podatak o Bosni[71]) podudaraju se u osnovi s kazivanjem o tome vremenu bliskog Skilice, a mogu se i logički lako izvesti iz opšte situacije u kojoj se nalazilo Vizantijsko carstvo toga vremena, kao i iz prilika koje su zemljama balkanskih Slovena nametnute od vizantijske vlasti i njezinih provincijskih organa. Dok je Vasilije II, u cilju pacifikacije pokorenih slovenskih naroda, vodio računa o njihovim prilikama, mogućnostima i ustaljenim običajima, dotle su njegovi nasljednici, otvoreni i svjesni eksponenti velikoposjedničke klase, puštajući iz vida svaki državni rezon, odbacili sve obzire i zaveli jednu bezobzirnu politiku poreskog iscjeđivanja širokih slojeva stanovništva. Sada je i na području nedavno pokorenih slovenskih zemalja mjesto ranijeg poreza u naturi zaveden porez u novcu i utjerivan bezobzirno[72]). Kad se još uzme u obzir da je krajnje otsustvo odgovornosti u vrhovima vizantijske državne uprave ovog vremena, a naročito u samom dvoru, moralo pogodovati svakovrsnim zloupotrebama u provincijama[73]), onda nam Dukljaninov opis prilika u Zeti, dat u riječima njegova kralja Dobroslava (Vojislava) koje je ovaj govorio narodu kad ga je potsticao na ustanak, izgleda sasvim vjerodostojan i realan, zasnovan na tadanjem stvarnom stanju stvari i odnosa u zemlji[74]). S jedne strane opšte stanje slabosti tadanje Vizantije, a s druge strane bezobzirni postupci prema narodima koji su u bilo kojem obliku bili u zavisnosti od ove države, izazivali su negodovanje i bune, kao što je bilo u Zeti, ili ignorisanje vizantijske vrhovne

---

[70]) Letopis, XXXVIII, 346—7.

[71]) Kronologiju događaja u vezi s ustankom u Zeti, vidi Jireček I, 170—1.

[72]) O ekonomsko-društvenim promjenama u Vizantiji ovog doba i o tome kako su se one u raznim vidovima odrazile u životu države vidi Ostrogorski, Geschichte, 225—29.

[73]) Isto, 228—9. Skilica (Kedren) kazuje da je svemoćni eunuh Ivan, brat cara Mihaila IV Paflagonca (1034—1041) nudio na prodaju državne službe (ὤνιον προτιθέμενος τὰς ἀρχάς), da je nepravdi popustio uzde (χαλινὸν ἐνδιδοὺς ἀδικίας), da je čitav svijet ispunio bezbrojnim nevoljama (μυρίων συμφορῶν ἐπέπλησε τὴν οἰκουμένην), da su činovnici samovoljno uzimali danak od stanovništva (ἀδεῶς τῶν κριτῶν φορολογούντων τοὺς ἐγχωρίους) i da nikoga nije bilo tko bi vodio kakvu brigu o tim pojavama (καὶ μηδενὸς ἐπιστροφὴν ὅλως τιθεμένου τῶν γινομένων) — II, 526.

[74]) »Quare tam grande malum sustinetis a Graecis«, govorio je Dobroslav (Vojislav) svojim zemljacima. »Iniuste vos iudicant, bona vero tollunt, uxores adulterant, filas vestras virgines corrumpunt et polluunt... grande et grave malum est hoc.« Letopis, XXXVIII, 344—5.

vlasti, kako je, kao što prema Dukljaninu izgleda, bilo u Raškoj, Bosni i Zahumlju. Jer, vladare ovih vazalnih zemalja trebalo je tek »zlatom i srebrom« pridobiti da vrše svoju vazalsku dužnost i pokrenu vojsku protiv pobunjene druge vazalne zemlje u njihovom susjedstvu. I ovdje je podatak o Bosni uklopljen u kazivanje o inače poznatim događajima i prilikama, čime on dobiva na vjerodostojnosti[75]).

6) Konačno, Bosna se u Kronici spominje u vezi s osvajanjima dukljanskog kralja Bodina (1082—1101 g.). Pošto se, poslije smrti svoga oca Mihaila (rex Michala), posredovanjem barskog arhiepiskopa Petra, izmirio sa svojim rođacima, Bodin je zauzeo Rašku i postavio tamo dva župana »de curia sua«, Vukana (Belcano) i Marka, koji su mu položili zakletvu vjernosti te za sebe i svoje potomke primili obavezu da će biti podložni kralju i njegovim nasljednicima (**ut ipsi et filii eorum essent specialiter homines regis Bodini et filiorum vel haeredum eius**)[76]). Pošto je tako uredio stvari sa Raškom, zauzeo je Bosnu i u njoj postavio za kneza Stefana (**Deinde cepit Bosnam posuitque ibi Stephanum knezium**)[77]) — vjerovatno pod istim uslovima vazalne vjernosti pod kojima su župani Vukan i Marko dobili Rašku. Odlomak kronike koji se odnosi na doba dukljanskih kraljeva Mihaila i njegova sina Bodina (gl. XL i XLII) — ukoliko se tiče suštinske sadržine pripovijedanja — ima sigurnu istorisku podlogu čak i u nekim detaljima. Čitav niz ispričanih istoriskih događaja s kojima je povezan i podatak o Bosni, i više navedenih ličnosti nalaze sigurnu potvrdu u drugim vjerodostojnim izvorima[78]). Bodinova osvajanja izvršena su, po svoj prilici, u godinama velikog vizantisko-normanskog rata, koji je započeo normanskom opsadom Drača (1081) i potrajao sve do g. 1085[79]). Ako se Bodinovo osvajanje Bosne i ne spominje u drugim izvorima za ono doba, ono je sasvim u skladu sa stvarnim događajima i opštim prilikama u kojima se tada nalazila Vizantija, no-

---

[75]) Dukljaninov podatak o slanju poslanika u Rašku, Bosnu i Zahumlje u cilju pokretanja njihovih vladara na rat protiv pobunjene Zete zanimljivo je uporediti s onim što Skilica (Kedren) kaže o vizantijskim pripremama za ovu ratnu ekspediciju: Kad je Stefan Vojislav počeo da sa svojim četama upada u susjedne, Vitantiji podložne oblasti, naredio je car dračkom namjesniku da pored vojske sa dračkog područja skupi »i vojske susjednih oblasti koje su mu podređene« (.. ἔτι δέ καὶ τὰς στρατὰς τῶν ἐγγιξόντων τούτῳ θεμάτων καὶ αὐτῷ ὑποκειμένων — Kedren II, 543). Još više upada u oči podudarnost između ova dva izvora na onom mjestu gdje se, u vezi s ovim istim događajem, govori o carevim instrukcijama dračkom namjesniku gdje ima i tekstuelne sličnosti, što se vidi iz ovog upoređenja:

Skilica (Kedren):
ὁ Μονομάχος (tj. car Konstantin IX Monomah) . . . τῷ τότε ἄρχοντα τοῦ Δυρραχίου . . γράμμασι ἐγκελεύεται τὸν ὑπ' αὐτὸν ἀθροῖσαι τοῦ Δυρραχίου λαὸν στρατιοτικὸν· (II. 543).

Dukljanska kronika:
Imperator ..... misit Durachium, mandans cuidam Cursilio toparchae, qui illis diebus Durachium totamque terram Duracinorum tenebat, ut congregaret omnem populum terrae Durachenorum — XXXVIII, 347)

Ova dva gotovo istovjetna teksta razlikuju se samo u tome što se dračkí namjesnik kod Dukljanina zove Kursilije a kod Skilice Mihailo.

[76]) Letopis, XLII, 360.

[77]) Isto, 361.

[78]) v. Jireček I, 172—177 i napomene na tim mjestima.

[79]) Jiriček, I, 174—5; Ostrogorski, 252—3.

minalni vrhovni gospodar nad zemljama u ovom dijelu Balkanskog poluostrva.

U navedenim podacima Dukljanske kronike imamo, dakle, jedan neprekinut niz kronoloških uporišta, vezanih za poznate istorijske događaje koji se mogu potvrditi podacima iz drugih vjerodostojnih izvora a koji su se zbivali u vremenskom razmaku od sredine X do kraja XI stoljeća. Takova kronološka uporišta našli smo za vrijeme: oko god. 960 (doba srpsko-mađarskih borba pod knezom Časlavom); 949—969 (doba vladanja Krešimira II u Hrvatskoj); 1018—1025 (doba konačnog sloma države makedonskih Slovena i uspostavljanja vizantijske vlasti nad balkanskim zemljama pod Vasilijem II); 1042—3 (doba ustanka u Zeti pod knezom Vojislavom); 1081—1085 (doba u kojem je dukljanski kralj Bodin zauzeo Rašku i Bosnu). Nije nam bila namjera da utvrđujemo pojedine događaje bosanske istorije ovog perioda (oni se i ne mogu utvrditi na osnovu dosada poznatih izvora) nego samo da Dukljaninovo spominjanje Bosne fiksiramo uz nekolika istoriska data, potvrđena i poznata iz drugih vjerodostojnih izvora, da bismo ustanovili kronološki okvir u koji se mogu uklopiti njegove opšte napomene o Bosni. Ne uzimajući u obzir konkretne pojedinosti, mi iz Dukljanske kronike možemo, kao utvrđenu činjenicu, izdvojiti jedan ustaljen opšti pojam o Bosni kakav se o njoj izgradio do Dukljaninova vremena i kakav su o njoj imali pisac kronike i njegovi savremenici. Pri tome, mislim, ne treba da nam smeta eventualna pretpostavka da je kroničar pojam Bosne svog vremena projicirao u dalju prošlost vezavši ga uz ranija poznata istoriska zbivanja i događaje. Jer, ako i ne usvojimo Mošinovo mišljenje o postanku kronike oko god. 1150, nego njezin postanak pomjerimo do granice koju je postavio Šušić, tj. do god. 1180, ipak nema nikakvog osnova za pretpostavku da se u ovom vremenu, tj. u drugoj polovini XII stoljeća do god. 1180 mogao o Bosni stvoriti pojam kao o jednom ustaljenom državnom organizmu sa osnovnim obeležjima države kakav se stalno javlja u kronici. Bosna toga vremena zaista nije mogla da na savremenika ostavi utisak nekog faktora, vrijednog da se tako konsekventno i tako često spominje u vezi sa međudržavnim odnosima oko nje; tim manje ako je ona, kako je mislio Pauler, tek otpočela svoj državno-politički život sa uspostavljanjem ugarske vrhovne vlasti. Beznačajno doba bana Borića, o čijem se djelovanju u Bosni zna samo toliko da je vršio vazalsku službu za ugarskog kralja u vizantijsko-ugarskom ratu 1154, prekinuto je vizantijskom okupacijom koja je potrajala oko 13 godina (1167—1180). Čitavo ovo doba bosanske istorije, oskudno u krupnijim događajima i sasvim u sjeni ugarsko-vizantijskih odnosa, sigurno nije moglo stvoriti onako određenu i u svijesti definitivno staloženu sliku o ovoj zemlji da bi joj jedan savremenik mogao davati onakvu ulogu u prošlosti kakvu joj daje dukljanski kroničar. Naprotiv, takova slika o njoj stvorena u prošlosti i tradirana na ovaj ili onaj način kasnijim generacijama bila je toliko određena i toliko u svijesti ukorijenjena da je ni beznačajnost Borićeva vremena nije mogla zasjeniti u svijesti savremenika. S druge strane, navedena mjesta o Bosni pretstavljaju toliko stilsko i organsko jedinstvo sa ostalim tekstom u kojem se nalaze da se ne može govoriti o eventualnim interpolacijama kasnijih prepisivača. Mi ih, dakle, s punim pravom možemo kronološki smjestiti u vremenski okvir u kojem su redom navedeni oni istoriski događaji i ličnosti kronike koji se mogu odrediti drugim

izvorima a za koje je spomen Bosne tekstualno vezan. Ovo tim više što Dukljanska kronika nije prvi izvor koji spominje Bosnu, nego se nastavlja na Porfirogenitov podatak, koji, kako smo istakli, o ovoj zemlji ipak kazuje nešto više nego što se obično pretpostavlja. I, uzimajući u obzir samo opšte Dukljaninove konstatacije, mi iz njegova teksta o Bosni, koji se odnosi na period po prilici od sredine X do kraja XI stoljeća, možemo utvrditi da je Bosna u tom periodu pretstavljala jedan teritorijalno-politički organizam čije su granice u pravcu istok — zapad obuhvatile područje od gornje Drine do gornjeg Vrbasa; da je kroz čitavo to vrijeme imala relativno organizovanu vlast i nosioca vlasti koji se naziva banom sa izvjesnim vladarskim obilježjima; da se Bosna, u tadanjim međudržavnim odnosima u zapadnom dijelu Balkanskog poluostrva, nalazila u istom redu sa Raškom i Hrvatskom — počevši od vremena rasula Časlavljeve Srbije, kad se od nje odvojila; da se, i pored povremene zavisnosti od susjednih slovenskih država ili od Vizantije, održala kao posebni organizam. To je slika Bosne koja se izgradila u svijesti savremenika do Dukljaninova vremena.

III

Ostaje nam, da iz navedenih podataka pokušamo izvesti zaključke o ranim počecima državne organizacije Bosne i njenom daljem razvitku do uspostavljanja državno-pravnih odnosa s Ugarskom. Kolikogod su izvori za ovaj period bosanske istorije vrlo škrti podacima, mi možemo, na osnovu onoga što smo u tim izvorima naprijed ustanovili, da, barem u najosnovnijim crtama, pratimo razvitak života Bosne od IX do kraja XI stoljeća i da u tom razvitku utvrdimo nekolike etape koje su značajne za formiranje državne organizacije na njenom teritoriju i koje ćemo ovdje izložiti.

1) Prema onome što smo naveli iz franačkih analista i što je, kako je gore istaknuto, dopunjeno Porfirogenitovim podacima[80]), na teritoriji u pozadini dalmatinskog primorja, to jest na teritoriji koja je, pored poimenično spomenutih oblasti, obuhvatala i ono područje na kojem se formirala bosanska srednjeevjekovna država — bilo je još u IX stoljeću više oblasti u kojima se tada završavao proces izdvajanja vlasti iz plemena i njezinog prelaženja u ruke starješina iz određenih porodica za koje se vjerovalo da vuku porijeklo iz nekih starih rodova koje je narod »štovao«. Ovo je izričito rečeno za Mihajla, sina zahumskog »arhonta« Višević, čiju genealogiju Porfirogenit povezuje sa dalekom prošlošću još od prije slovenske seobe[81]). Ono »štovanje« može biti zasnovano na predanjima mitske sadržine, ali isto tako i na aktualnom, novom društveno-ekonomskom položaju starješine i njegove porodice — položaju koji ga je izdizao iznad naroda i davao mu mogućnost da sredstvima prinude pribavi »poštovanje« sebi i svojoj porodici. Još se, u ovo doba, ne može govoriti o postojanju države — jer još ne postoji jedan od bitnih uslova za to, naime jedinstvo teritorija — ali se može govoriti o postojanju od naroda odvojene vlasti u pojedinim oblastima sa ma i mini-

[80]) v. napomenu 29.
[81]) De adm. imp. c. 33, 160.

malnim stalnim funkcijama. Formiranje većeg jedinstvenog teritorija vršilo se postepeno, sastavljanjem već postojećih oblasti. Po kasnijem stanju znamo da je u ovom sastavljanju bližih i daljih oblasti kristalizacionu jezgru pretstavljala Bosna, koja već sredinom X stoljeća obuhvata veće područje i obilježava posebnu teritorijalno-ploitičku cjelinu. Njezine granice, istina, nisu konkretno određene, ali nema nikakva razloga za pretpostavku da su bile mnogo uže od onih koje joj daje Dukljanin. O načinu na koji je dolazilo do sastavljanja ranije odvojenih oblasti izvori ne kazuju ništa konkretno, pa je stoga suvišno upuštati se u neka zaključivanja o unutrašnjim faktorima ovog procesa na osnovu opšte šeme zakonomjernosti ekonomsko-društvenog razvitka. Bliže su nam spoljne okolnosti koje su mogle da u tom smislu djeluju i ubrzaju stvaranje saveza između odvojenih oblasti radi zajedničke obrane teritorija od spoljnih neprijatelja, na primer od Bugara i Mađara, za koje se zna da su u onim vremenima stvarno ugrožavali i pustošili zemlje južno od Save i Dunava. Poučni su za to Porfirogenitovi podaci o bugarskim, često ponovljenim, uznemiravanjima Srbije koja se protežu gotovo na čitavo jedno stoljeće, od Vlastimira do Časlava; o pokušajima Bugara da prodru u Hrvatsku, najprije pod Mihajlom Borisom, zatim pod Simeunom; o srpskim pretendentima koji su se pred bugarskim najezdama sklanjali u Hrvatsku i odavle preduzimali akcije za povratak u Srbiju; o raseljavanju stanovništva Srbije po Hrvatskoj i Bugarskoj »i drugim zemljama«[82]), među kojima je, po svom geografskom položaju, prije svega mogla da bude bosanska teritorija. Bosanska teritorija, u tadanjim bugarsko-srpskim i bugarsko-hrvatskim odnosima, bila je prelazno područje i neke vrste polazna etapa srpskih emigranata s kojeg su oni vršili pokušaje da Bugare potisnu iz svoje zemlje i preuzmu vlast u njoj. Ovo vrijeme, koje je za Bosnu i područje oko Bosne obilavalo promjenama i opasnostima, moglo je lako proizvesti uticaje koji su djelovali u pravcu spajanja bližih i daljih župa oko jednog centra na koji je onda postepeno prelazilo i političko vodstvo. Svakako, činjenica da se Bosna (bez obzira na njezin teritorijalni obim) sredinom X stoljeća kod Porfirogenita pojavljuje kao posebna cjelina obilježava završetak prve faze u procesu formiranja prvobitne bosanske države.

2) U daljem procesu, koji traje do XI stoljeća, državno-političke konture bosanskog teritorija postaju jasnije i određenije — zahvaljujući onim podacima Dukljanske kronike za koje, kako smo vidjeli, možemo pretpostaviti da su vjerodostojni. Daljim procesom spajanja — pri čemu su sada mogla da igraju ulogu i prisilna sredstva, primenjivana iz ojačalog centra — formirana je u tom periodu veća političko-geografska teritorija koja se naziva Bosnom i koja već ima osnovna obilježja rano-feudalne države. Državna vlast oslonjena je na novu društvenu klasu rodovskog plemstva. Prema Dukljaninovu, kronološki neodređenom, podatku, bosansko plemstvo (magnates Bosnae)[83]) rano se pojavljuje kao svjesna društvena klasa koja ima odlučujućeg uticaja na prilike u zemlji. Bez obzira na prvobitno porijeklo ustanove bana i prvobitni karakter i obim njegove funkcije, on se sada, u ovom periodu,

---

[82]) Isto, c. 32, 159.
[83]) Letopis, XIX, 312.

pojavljuje kao nosilac organizovane vlasti na određenom i relativno stalno omeđanom teritoriju i kao pretstavnik te vlasti u spoljnopolitičkim odnosima Bosne. Ovi odnosi imali su povremeno oblik zavisnosti, ali više u formi vazaliteta bosanskog bana prema susjednim slovenskim vladarima ili prema Vizantiji nego u formi podaničkog položaja zemlje. Vidjeli smo kakav je ustvari bio vazalni odnos bosanskog bana prema vizantijskom caru u doba ustanka kneza Vojislava u Duklji. I tada, i u drugim analognim slučajevima stepen vazalstva nije proizilazio iz pravno utvrđenog položaja zemlje prema drugoj državi, nego iz stvarnog, aktuelnog odnosa snaga i opštih prilika koje su uticale na taj odnos. Raspadom Časlavljeve države izgubile su se ranije veze sa Srbijom, a Samuilova osvajanja i ratovi rasklimali su do temelja vizantijsku vrhovnu vlast nad balkanskim zemljama, koja se, i pored uspjeha Vasilija II, više nije mogla učvrstiti kroz čitavo XI stoljeće. Ovo je doba bilo odlučno za stabilizovanje bosanskog državnog teritorija i vlasti koja sve određenije prima obilježja organizovane feudalne države. Po nekim znacima moglo bi se zaključiti da se u ovom periodu konačno učvrstila i jedna vladalačka dinastija sa utvrđenim redom nasljeđivanja u jednoj porodici.[84])

3) Kada je, uskoro poslije smrti kralja Bodina, nastalo uzajamno zatiranje između dviju grana dukljanske dinastije — koja prema Dukljaninovu prikazu ima dosta obilježja krvne osvete — došlo je do drobljenja Dukljanske kraljevine, do uplitanja Vizantije, zatim i Raške; kad je Duklja bila više objekat u vizantijsko-raškim odnosima nego samostalan faktor u tadanjim političkim događajima — prekidaju se ranije uspostavljene veze između Bosne i Duklje, te se Bosna i gubi iz daljeg teksta Dukljanske kronike. Samo još na jednom mjestu spomenuta je kao utočište jednog od članova dukljanske dinastije koga su gonili njegovi protivnici u Duklji i Raškoj.[85]) Ova činjenica, tj. da je Bosna mogla da pruži zaštitu jednom pretendentu koji se tu osjećao sigurnim od svojih neprijatelja u Duklji i Raškoj, govori za to da je Bosna tada, u samom početku XII stoljeća, bila samostalna država, nezavisna od Duklje i Raške. Ova činjenica koja se indirektno može izvesti iz Dukljaninova teksta potvrđena je i naprijed navedenim Kinamovim podatkom, a nije u protivurječju ni sa prvim ugarskim dokumentom o ovoj zemlji iz godine 1137 gdje je ona označena kao »bosnensis ducatus«,[86]) čime je, i s ove strane, izraženo priznanje postojanja duže tradicije o državnom životu Bosne.

Proces formiranja srednjevjekovne bosanske države započeo je, paralelno sa raspadanjem rodovske organizacije i cijepanjem društva u klase, već u prvim stoljećima poslije doseljenja Slovena u ove krajeve. Razvijajući se postepeno iz jednostavnih oblika i spajanjem dijelova u cjelinu prvobitni teritorijalno-politički organizam dobivao je s vreme-

---

[84]) Na dva mjesta Dukljanske kronike spomenute su ženidbene veze bosanske sa raškom (gl. XXXVII, 343), i dukljanskom (gl. XLIII, 365) vladalačkom porodicom. Vidi i Šišić, Komentar, str. 458.

[85]) Letopis, XLIII, 365—6.

[86]) Fejér, Codex dihl. Hung. II, 88:... quod rex Bela... in conventu Strigoniensi, ubi filio suo Ladislao communi regni consilio Boznensem Ducatum dedit ...

nom sve konkretnija obilježja organizovane državne vlasti. U državnopravne odnose s Ugarskom ušla je Bosna ne kao skup plemena »koja tada još nisu bila međusobno povezana nikakvim čvršćim državnim vezama«, nego kao gotova država koja je u nove odnose ulazila sa duboko ukorijenjenom tradicijom. Ova tradicija u kasnijim oblicima državnog života Bosne vidna je u daleko većoj mjeri nego uticaji ugarske države i ugarskog feudalnog društva.

A. Babić, Zur Frage der Entstehung des mittelalterlichen bosnischen Staates

ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Beitrag wird die Frage der Entstehung und Entwicklung des mittelalterlichen bosnischen Staates in jenem Zeitabschnitt, der einer Herstellung staatsrechtlicher Beziehungen zwischen Bosnien und Ungarn in den 30-er Jahren des XII Jh. vorausging, behandelt.

Im Gegensatz zur Auffassung, man könne über das Staatsleben Bosniens erst nach Beginn der ungarischen Oberherschaft sprechen, meint der Verfasser, sich auf die Anayse der zugänlichen Quellen, hauptsächlich des Porphyrogenetos und der Chronik des Presbyter Diocleas stützend, dass man die Spuren der staatlichen Organisation in Bosninen schon vom X Jh. an folgen kann und dass sich Bosnien bis zum Ende des XI Jh. in eine mit allen Hauptmerkmalen eines frühfeudalen Staates versehene politisch — teritoriale Einheit entwickelte. Diese Merkmale behielt Bosnien sogar in der Zeit als es zeitweise im Vasallenverhältniss zu den benachbarten slawischen Staaten oder zu Byzanz war.

Um seine These über die Kontinuität der Staatsorganisation in Bosnien zu beweisen, deutet der Verfasser auf die allgemeinen Angaben des Porphyrogenetos hin, die über slawische Stämme im westlichen Teil der Balkanhalbinsel im IX Jh. (De adm. imp. c. 32, 128-9) und über Bosnien im X Jh. (c. 32, 159) sprechen, und denen chronologisch und logisch Diocheas' Beschreibung dieses Landes folgt. Auch Kynnamos bestätigt diese Angaben (Epitome, Lib. III, c. 7, 104). Andererseits sind die Diocleas' Nachrichten über Bosnien in seinen Bericht über solche Ereignisse eingefügt, die durch andere sichere Quellen zu prüfen sind; deshalb können wir auche seine allgemeinen Angaben über Bosnien als glaubwürdig betrachten und auf ihnen ein Bild des bosnischen Staates dieser Zeit aufbauen.

Im Rahmen einer grösseren territorialen Einheit, d.h. Serbiens des Porphyrogenetos und Diocleas, bildete sich dieser staatliche Organismus, der durch Vereinigung früher zersplitterter Gebiete entstand. Im X. und XI. Jahrhundert entwickelte er sich bis zu jener Stufe, dass er als selbständiger Faktor neben den damaligen Kroatien und Rascien in den Ereigninssen, die sich in den Nachbargebieten abspielten, mitwirken konnte. Als Bosnien in Beziehungen zu Ungarn trat, war es kein zerteiltes Gebiet, sondern eine organisierte staatliche Einheit, für die in der ersten ungarischen Quelle, die Bosnien erwähnt (1137), der Ausdruch »Bosnensis ducatus« gebraucht wird.

ANU BiH АНУ БиХ